

FİZULİ MUSTAFAYEV

AZƏRBAYCAN KİNOSUNUN ÜSLUBU

“Elm və təhsil”
Bakı – 2023

Baş redaktor:

N.B.Məmmədli

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun baş direktoru, filologiya elmləri doktoru, professor

Elmi redaktor:

İ.O.Məmmədli

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu Tətbiqi dilçilik şöbəsinin müdürü, filologiya elmləri doktoru, professor

Rəyçilər:

N.F.Seyidəliyev

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu Tətbiqi dilçilik şöbəsinin baş elmi işçisi, filologiya elmləri doktoru

A.Ə.Bayramov

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Müasir Azərbaycan dili: onun tədrisi və metodikası kafedrasının professoru, filologiya elmləri doktoru

**Fizuli Mustafayev. Azərbaycan kinosunun üslubu.
Bakı, “Elm və təhsil”, 2023, 336 səh.**

4602000000
N-98-2023 qrifli nəşr

© Fizuli Mustafayev, 2023

ÖN SÖZ

Müasir dünyanın simasını qloballaşma və informasiyalı cəmiyyətə keçid prosesinin xarakteri müəyyənləşdirir. Bu prosesdə şifahi kütləvi kommunikasiya vasitələrinin, o cümlədən radio, televiziya fenomeni və onun rolunun artması spesifik diol sisteminin hərtərəfli öyrənilməsini aktallaşdırır. Kino dilinin tədqiqi isə müasir Azərbaycan dilçiliyi qarşısında dayanan ən vacib problemlərdən birinin – getdikcə daha geniş sferaya çıxan, tətbiq dairəsi çoxalan, ekranın əsas ifadə vasitələrindən olan şifahi nitqin daha dərindən öyrənilməsi ilə sıx bağlıdır.

Azərbaycan şifahi ədəbi dilinin ən işlək qollarından biri sayılan və indiyədək öyrənilməyən kino dilinin ilk dəfə bu monoqrafiyada tədqiqata cəlb olunması mühüm elmi yenilikdir. Bu baxımdan spesifik xüsusiyyətli kino dilinin araşdırılması və ekranda özünü göstərən dil-nitq proseslərinin öyrənilməsi bütövlükdə müasir Azərbaycan ədəbi dilində baş verən prosesləri izləmək baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqat işindən də göründüyü kimi, kino dilinin araşdırılması bir tərəfdən kütləvi informasiya vasitələri sistemində ədəbi dilin tətbiqinin hərtərəfli təhlil olunmasına, şifahi nitqin öyrənilməsi ilə bağlı nəzəri və təcrübi məsələlərin, digər tərəfdən isə kinoşünaslıq elminin aktual problemlərinin həllinə müstəsna kömək edə bilər.

Son illərdə Azərbaycan dilinin struktur inkişafı geniş araşdırılsa da, danışq dili və ədəbi dilimizin funksional üslubları, bu üslubların yazılı qolu bir sıra elmi əsərlərdə ətraflı tətbiq edilsə də, şifahi nitqin və onun geniş tətbiq olunduğu sahəLERİ olan kütləvi informasiya vasitələrinin, həm də kino dilinin öyrənilməsi sahəsində həll edilməmiş problemlər hələ də qalır. Ekrandan çoxmilyonlu auditoriyaya ünvanlanan nitqin təzahür taplığı kinoda gedən dil proseslərinin lazıminca öyrənilməsi də bu müəmmalar sırasındadır. Digər tərəfdən linqvistik və sosiolinqvistik baxımdan mürəkkəb sistem təşkil edən kino dilinin öyrənilməsi kinoşunaslıq elmi və təcrübəsinin həllini gözləyən vəzifələrlə birbaşa bağlıdır.

Kino sənəti Azərbaycanda XIX əsrin sonlarında təşəkkül tapsa da, onun formalaşması prosesi, inkişaf mərhələləri XX əsrlə bağlıdır. Xüsusən ötən əsrin 1960-1980-ci illəri milli kinomuzun tərəqqisinin təkamül dövrü kimi dəyərləndirilir. Bu dövrdə Azərbaycan kinosu mövzu əlvanlığına, janr müxtəlifliyinə, rejissor dəst-xətlərinin orijinallığına, ifadə vasitələrində müasirlik axtarışlarına, müxtəlif bədii cəhətlərinə görə ciddi sənət uğurları qazanıb.

Onu da qeyd edək ki, milli və mənəvi mədəniyyətimizin əsasını təşkil edən dilçilik və kinoşunaslıq elmlərinin vəhdətdə kəsb etdiyi vacib estetik amillərlə bağlıdır. Dil vasitələrinin çoxfunksiyalılığı, linqvistik strukturun spesifikasiyi, semiotik sistemin zənginliyi, nitqin təzahür formaları, konstruktiv prinsipi, eləcə də canlı danışığın emosionallığı və ekspressivliyi ilə qəzet, radio və televiziya dilindən fərqlənən kino dili həm şifahi nitqin funksional çalar-

larını, həm də ekran yaradıcılığının bir sıra spesifik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Bu gün şifahi ədəbi dilimin inkişafında, onun normalarının yayılmasında və mənimsənilməsində ayrı-ayrı filmlerin, xüsusilə sənədli televiziya filmlərinin də məxsusi rolü vardır. Ona görə də kinoda dil problemi, kino və dilin qarşılıqlı əlaqəsi, o cümlədən Azərbaycan dilinin ekranda işlənməsi məsələsinin müxtəlif aspektləri öyrənilməlidir. Eyni zamanda, Azərbaycanın kino sənətinin inkişaf tarixinə, onun müxtəlif mərhələlərinə, ayrı-ayrı kino xadimlərinin, mütəxəssislərin (rejissorların, operatorların, kino rəssamlarının, aktyorların, montajçıların) yaradıcılıq fəaliyyətlərinə aid müəyyən elmi tədqiqatlar aparılıb, kitablar yazılıb. Ancaq bu günədək Azərbaycan kino dilinin estetik prinsipləri, üslubun poetika səciyyələri elmi şəkildə araşdırılmayıb.

Azərbaycanda çəkilmiş bədii, bədii-sənədli, cizgi və kukla filmlərinin dil aspektinin elmi-nəzəri təhlili araşdırmanın predmetini təşkil edir. Bu yanaşma dilçilik elminin üslub zənginliyinə, ifadə vasitələrinin əsas prinsiplərinə əsaslanır. Əlbəttə ki, belə mövqə əsasən, kinoşunaslığın predmetləri ilə sıxı bağlıdır.

Eyni baxımdan maraq doğuran cəhət odur ki, kino dilini bütövlükdə dil situasiyasını, dilin işlənmə xüsusiyyətlərini, ekran mətninin linqvistik-sosiolinqvistik mahiyyətini, semantikasını, ədəbi normalarını, dilin işlək formaları arasında gedən qarşılıqlı təsir proseslərini, funksional üslubların və bütövlükdə funksional inkişafın mənzərəsini dolğun nümayiş etdirə bilir. Dilin funksional inkişafi deyərkən, adətən, onun sosial funksionallığı, təkmilləşdirilməsi

prosesi, funksional istifadə dairəsi və sosial funksiyasının genişlənməsi nəzərdə tutulur. Bu mənada kino cəmiyyətin tərəqqisinin nəticəsi və ədəbi dilin tətbiqinin yeni sferası kimi meydana çıxır. Burada dilin funksional və daxili struktur inkişafı bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olub, Azərbaycan dilinin ahəngdar inkişafını təmin edir.

Kino dilinin spesifik xüsusiyyəti onun söz-təsvir münasibətinin vəhdətindədir. Bu da məhz kino üçün yazılan, əsasən, şifahi nitq formasında qurulan, mövcud linqvistik vasitələrdən məqsədyönlü şəkildə istifadə edən, triadanın (təsvir, söz və səs) harmonik birləşməsindən yararlanaraq fakt, hadisə, məkan və situasiya haqqında dolğun məlumat verən, sözlü-səsli formada ifadə olunan bədii audiovizual və ekspressiv dildir. Kino dilinin tədqiq olunması bütövlükdə şifahi nitqin ifadə imkanlarının üzə çıxarılması, onun struktur-funksional xüsusiyyətlərinin, leksik, qrammatik və sintaktik cəhətlərinin, eyni zamanda, intonasiya-tələffüz üslublarının müasir vəziyyətinin öyrənilməsinə imkan verir. Kino dili canlı danışiq dili ilə şifahi ədəbi dil arasında müntəzəm qarşılıqlı əlaqə yaradır. Eyni zamanda, ədəbi dil normalarına əsaslanan ekran dili üslublararası integrasiyanı təmin edir və ədəbi dilin funksional üslubları dairəsində fəaliyyət göstərir. Bu mənada şifahi ədəbi dilin müasir mənzərəsini dolğun əks etdirən, bütövlükdə nizamlanmış, daxili strukturu möhkəmlənmiş kino dili xalqın nitq mədəniyyətinin yüksəldilməsində də mühüm rol oynadığından onun tədqiqi xeyli aktuallaşır. Eləcə də ədəbi dildə, xüsusən şifahi ədəbi dildə gedən inkişaf prosesləri dilin fonetik sistemində, lügət tərkibində,

qrammatik quruluşunda müşahidə edilən keyfiyyət dəyişmələri ayrı-ayrı filmlərin dilində nəzərə çarpir. Bu prosesin elmi cəhətdən öyrənilərək ümmüniləşdirilməsi, həm də kino sahəsində tətbiqi ilə əlaqədar dilin normativ üslubi, eləcə də funksional və strukturaxili inkişafının digər aspektlərinin öyrənilməsi mühüm vəzifəyə çevrilir. Kino mövzusunun tədqiqata cəlb edilməsini məhz bu amillər şərtləndirmişdir.

Monoqrafiyada əsas məqsəd milli kinomuzun bədii-estetik inkişafında dil və üslub məsələlərinin problem şəklində elmi əhəmiyyətini nəzəri əsaslara söykənən fikir genişliyi ilə göstərməyə yönəlib. Əsas məqsədlə six bağlı olan başlıca vəzifə isə təhlilə çəkilmiş problemin bütün xarakterik xüsusiyyətlərini, elmi səciyyələrini, müsbət və müəyyən mənada qüsurlu cəhətlərini obyektiv tərzdə tədqiq etmək və araşdırmaqdır.

Bir-biri ilə six bağlı olan iki məsələni – kino nitqinin struktur-funksional xüsusiyyətlərini, eləcə də şifahi nitqin ekran təzahürünün spesifikasını və audiovizual dilin formallaşması xüsusiyyətlərini araşdırmaq əsas vəzifəldən biridir. Ekranda nitq mədəniyyəti və ədəbi dil normaları məsələsini araşdırmaq danışiq dilində fərqləri müəyyənləşdirmək, ekranda dildənkənar situasiyanın nitqə və bütövlükdə kinonun konstruktiv prinsipinin formallaşmasına təsirini, həmçinin ekranda monoloq və dialoqun xüsusiyyətlərini araşdırmaq kino dilinin sintaktik üslubi cəhətlərini tətbiq etməklə ekran dilinin ümumi mənzərəsini yaratmaq da məqsəd kimi qarşıda dayanmışdır. Çünkü bütövlükdə şifahi ədəbi dilin bir çox qanuna uyğunluqları şifahi

nitq problemi ilə, onun strukturu və xarakteri ilə əlaqədar-
dır. Ona görə də şifahi nitqlə bağlı məsələlərin araşdırıl-
masına dilçilikdə böyük ehtiyac vardır. Bu mənada monoqrafiyada kino dilinin nəzəri məsələlərinin tədqiqi dilçi-
likdə şifahi nitq probleminin öyrənilməsi məqsədinə yönəldilmişdir. Əsas məqsəd hazırda bir tərəfdən yazılı və
şifahi dilin sintezindən ibarət olan audiovizual nitqin, di-
gər tərəfdən isə daha çox şifahi nitqin emosional formala-
rından biri sayılan kino dilinin spesifik xüsusiyyətlərini
aşkar etmək, onu səslə formada təzahür edən radio və tele-
viziya dili ilə müqayisədə oxşar və fərqli cəhətlərini üzə
çıxarmaq olmuşdur. Konkret dil materialları əsasında
audiovizual nitqin leksik, qrammatik, orfoepik, sintaktik
normalarının müəyyənləşdirilməsi, intonasiya zənginliyi
və tələffüz üslublarının aşkar edilməsi, kinomətnlərin
linqvistik xüsusiyyətlərinin və üslublarının təhlili, kino di-
linin linqvistik və ekstralinqvistik xüsusiyyətlərinin nəzər-
dən keçirilməsi araşdırmanın məqsədi olmuşdur.

Monoqrafiyada, həmçinin mövzunun aktuallığını el-
mi-nəzəri əsaslarla vermək üçün dilçiliklə incəsənətin har-
moniyası orijinal metodika ilə araşdırılır. Üstəlik də bir
daha elmi əsaslarla göstərilir ki, Azərbaycan dilinin ifadə
zənginliyi, leksik özünəməxsusluğu, üslub orijinallığı milli
kinomuzun vacib yaradıcılıq atributlarındandır.

Ekranın mürəkkəb semiotik sistemi ilə bağlı olan kino
dilinin öyrənilməsi problemi çoxşaxəli olduğundan tədqiqat
prosesində istifadə edilən metod və üsullar da müxtə-
lifdir. Bu baxımdan monoqrafiyanın yazılmasında, əsasən

təsviri və müqayisəli təhlil metodlarına müraciət olunmuşdur.

Monoqrafiyanın səmərəli olması, dilçilik elmimizin rəngarəngliyində və müasir elmi prinsiplərlə tərəqqisində daşıdığı önəmlı əhəmiyyəti göstərmək araşdırmanın ideya istiqamətini və məzmun tutumunu təşkil edir.

Monoqrafiyanın əhəmiyyəti ilk növbədə mövzunun məqsəd və vəzifələri ilə müəyyənləşdirilir. Azərbaycan dilciliyinin və kinoşünaslığının son illərdə qazandığı elmi nailiyyətlərə söykənərək dil və üslubun elmi-nəzəri və praktiki problemləri təhlilə çəkilir. Kinonun dil xüsusiyyətlərini ekranın spesifik təbiəti ilə izahı, onun xüsusi kod və işarələr kompleksinə yiyələnməsinin təhlili, dil materiallarına yanaşmada qəzet, televiziya və radiodan fərqlənən xüsusiyyətlərin araşdırılması araşdırında qoyulan problemlərin perspektivliyini şərtləndirir. Kino nəzəriyyəsinin formalaşlığındı indiki şəraitdə bu, xüsusi elmi-nəzəri əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan monorqfiyanın müdədəaları nəzəri dilciliyin inkişafında, şifahi nitqin və audiovizual nitq mədəniyyətinin, eləcə də üslubiyyatın bir çox nəzəri problemlərinin həll olunmasında, bu sahəyə aid dərslik, dərs vəsaitləri və metodik göstərişlərin hazırlanmasında müəyyən rol oynaya bilər. Buna görə də milli incəsənətimizin ayrılmaz qolu olan ekran yaradıcılığında dil və üslub məsələlərini yeni tarixi şəraitdə açıqlamağa səy göstərmişik. Mövzunun Azərbaycanın müstəqillik dövründəki əhəmiyyətini daha qabarlıq vermək və tədqiqatın nəzəri-praktiki əhəmiyyətini artırmaq üçün mövcud elmi yanaşmanı səmərəli sayırıq.

Monoqrafiyanın elmi yeniliyi mövzunun həm obyektinin, həm də predmetinin dil və üslub müstəvisində təhlil olunması ilə əsaslandırılır. Şifahi ədəbi dilimizin ən işlək qollarından biri sayılan, lakin indiyədək öyrənilməyən kino dili və ekranın özünəməxsus təbiəti ilə bağlı olan spesifik xüsusiyyətləri, nitqin səs və görüntü ilə harmonik birləşməsi, ekran semiotikası ilk dəfə bu monoqrafiyada kompleks tədqiqata cəlb olunmuşdur. Kitab Azərbaycan dilçiliyində yazılmış ilk monoqrafik əsərdir. Tədqiqat işi səsli formada mövcud olan və konstruktiv prinsipi “nitq-səs-görüntü” triadasının vəhdəti ilə müəyyənləşən, mürəkkəb linqvistik sistemə malik kino dilinin orijinal xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmağa imkan vermişdir. Ümumiyyətlə, kino dili hansı spesifik xüsusiyyətlərə malikdir? Bu dil ekran kontekstində necə formallaşır? Kinoda şifahi nitqin hansı çalarları vardır. Əsasən, şifahi dildən ibarət olan kino dili qəzet, radio və televiziya dilindən nələrlə fərqlənir? Araşdırma zamanı bu kardinal suallara cavab verilmiş, nitqin linqvistik xarakteristikası, semantik-üslubi mənzərəsi müəyyən edilmiş, ekran mətnində əsas yer tutan sintaktik konstruksiyaların funksional əhəmiyyəti üzə çıxarılmışdır. Bu baxımdan ekran əsərlərində mövzudan, janrdan, bədii rejissor sənətkarlığının xüsusiyyətlərindən asılı olaraq Azərbaycan filmlərində dil və üslub əlvanlığı yaranıb. Bu yaradıcılıq axtarışlarının məğzində də əsas məqsəd elmi yeniliklərlə səciyyələnib. Azərbaycan filmlərində dil-üslub məsələləri ilk dəfədir ki, belə geniş şəkildə, fundamental prinsiplər əsasında araşdırılır.

Monoqrafiyada bilavasitə faktlara müraciətlə təhlil-araşdırma aparmaq metodundan istifadə olunmuşdur. Yəni hansısa elmi fikri dil və üslub prizmasından təhlil etmək üçün müxtəlif bədii filmlərdən seçilmiş misallara, kino lentinin konkret epizoduna müraciət edilib. Müxtəlif xarakterli bədii ekran obrazlarının səciyyəvi dialoqları müqayisəli təhlil süzgəcindən keçirilib və dil-üslub faktları tutuşdurularaq təhlil edilmiş və müvafiq nəticə çıxarılmışdır.

Gəlinən nəticələr müasir kinonun, ayrı-ayrı filmlərin audiovizual publisistikanın dilinin öyrənilməsi və Azərbaycan şifahi ədəbi dilinin tədqiqi sahəsində qarşıda duran problemlərlə sıx bağlıdır. Ekran dilini məhz kinonun spesifik təbiətindən çıxış edərək öyrəndiyi üçün bu araşdırma bir sistem kimi ekran dilinin xüsusiyyətlərinin mənimsənilməsində, kino üçün yazılın ssenarilərin müvafiq nitq üslublarına və ədəbi dil normalarına uyğunlaşdırılmasında mühüm təcrübi əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Monoqrafiyanın əhəmiyyəti həm də ondan ibarətdir ki, kino istehsalı mütəxəssislərinə, televiziya və radio jurnalistlərinə, ssenariçilərə, rejissorlara, aktyorlara, aparıcılara, ümumən şifahi nitqlə, natiqlik sənəti ilə bağlı olanlara, mühazırçıılərə, bütövlükdə ali və orta məktəb müəllimlərinə bu monoqrafiyanı münasib ədəbiyyat, vəsait kimi tövsiyə etmək olar. Kinonun dil sisteminin kompleks halda araşdırılması dilçiliyimizdə ilk təşəbbüs olduğundan araşdırmanın ümumi müddəaları və elmi nəticələrin-dən “Kütləvi informasiya vasitələrinin dili və üslubu”, “Ədəbi redaktənin əsasları”, “Üslubiyyat” və “Nitq mədə-

niyyətinin əsasları”, “kinoşünaslıq, rejissorluq” və “akt-yorluq” kurslarının tədrisində, həmçinin bu sahəyə dair dərslik və dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında mənbə kimi istifadə edilə bilər.

İsmayıllı Məmmədli

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu Tətbiqi dilçilik şöbəsinin müdürü, filologiya elmləri doktoru, professor

KİNO DİLİNİN ÜSLUB PROBLEMLƏRİ HAQQINDA

Fasiləsiz axtarışlardan ibarət olan ədəbi-bədii proses dövrün diqtəsi ilə dəyişdikcə cərəyanlar kimi təzahür edən ictimai üslublar meydana çıxır. Bəşəriyyət tərəqqinin qarşısını kəsən amillərlə - problemlərlə mübarizə yolları aradıqca üslublar da yeniləşir. Mütərəqqi cəmiyyətin fəal vətəndaşı olan müəllifin dövrün bədii şərhini gözəlliyyə, yaxud eybəcərliyə münasibətini bildirərkən ətraf mühitdə baş verənlərə reaksiyası, ictimai üslub daxilində fəaliyyətə zəmin yaradır. Total, avtoritar rejimlərdən fərqli olaraq demokratiya mühiti azad fikrin təminatına çevrilir. Kulturoloq D.S.Lixaçovun: “Üslub əsərin forma və məzmununu birləşdirmək strukturunun estetik prinsipi kimi tədqiqat obyekti-nə müəllifin münasibətinin ifadə vasitəsidir” fikirləri ədəbiyyat və sənətdə problemin həllinə yönələn hadisələr toplusu olan mövzu həlli kimi cəmiyyətlə bağlı təməl prinsipindən sonra üslubun insan faktoru üzərində bərqrərər olduğunu təsdiqləyir. Və albəttə ki, ideyanın maddiləşmə forması olub janr kimi materialı deyil, müəllifi səciyyələndirən üslub dildə ifadə olunub, plastika və ya jestlə süslənən söz vaitası ilə maddiləşir” [1, s. 25].

“Üslub müəllif, təhkiyəçi tərəfindən müəyyən olunan gerçəkliliyin təsvirini realizə prinsipidir” [2, s. 74] yazan ədəbiyyatşunas O.A.Tvoroqov da, üslubun yalnız müəlliflə bağlılığını vurğulayır. Fransız nəzəriyyəçi J.P.Sartrın: “Üslub haqqında söhbət açılan müddəə barədə, dolayı yolla danışmaq bacarığıdır” [3, s. 121] fikri isə mahiyyət daşıyıcısı olan ob-

razlılığın qabardılmasını diqtə etməklə yanaşı, açıq cəmiyyətdən kənardakı müəllifi sığortalayır. Məlumdur ki, bədii yaradıcılıqda ideyanın maddiləşmiş forması kimi təzahür edən peşəkar, fərdi, ictimai üslublar canlı ünsiyyət üzərində qurulan kino sənətində də müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Peşəkar üslubun mətnlə bağlı olduğundan dilçilik münasibətini əhatələndirən bədii-poetik, metaforik, elmi, publisistik, rəsmi-protokol tipləri audiovizual həllini tapmaqla kino rejissorunun da peşə cəbbəxanasını zənginləşdirir. Aleksandr Yakovleviç Tairovun "Rejissor teatrın sükançısıdır; sualtı təbaşirdən, qayalardan qaçmaqla, qarşıya çıxan təhlükələri dəf etməklə, yelkəni açıb-bükməklə tufanla, qasırğalarla mübarizə aparmaqla kino əsəri gəmisini irəliyə qoyulan yaradıcı məqsədə o aparır" bənzətməsi də peşə cəbbəxanasına bələdçiliyin vacibliyini vurğulayır.

Bilavasitə kino üçün ssenariləşdirilən əsərin ideyasının çözülməsi, bədii ekvivalentlərin tapılması prosesində üzə çıxan peşəkar üslub, ifadə vasitələri uyğun olan kino-aktyor və rejissorları ətrafında birləşdirə bilir. Peşəkar üslub yalnız realizə metoduna cavab verən yazılı elmi-nəzəri müddəə, tezis, formula şəklində meydana çıxdıqda ilkin müəllifin adı ilə bağlı məktəb yaranır ki, mövcud kinomuzun varlığı sonrakı nəslə örnək olmuş C.Cabbarlı prinsipi-nin dil və üslub təməlinə söykənir.

Yaradıcı təxəyyüldən keçən gerçəklik, məhdudiyyətə məruz qalmadan bədii ifadəni tapdıqda fərdi üslubunu əks etdirdiyi müəllifin psixoloji portretini də yarada bilir. Fərdi üslubu üzə çıxmayan müəllifin yaradıcılığı isə həyat hadisələrinin və yaxud başqa bir əsərin strukturunun kor-

koranə təkrarına çevrilir. Digər tərəfdən isə bədii ifadəsini tapmayan “əsərdə” fərdi üslubu qabartmaq cəhdi müəllifin intellektual deyil, fizioloji portretini üzə çıxarıır. Deməli, realliğin bədii yozumunda həlledici rol oynayan fərdi üslub yaradıcılığın fövqündə durmaqla, müəllifin daxildən təsvir edilən hadisələrə belə qarışmamağa imkan verir. Bu məqamda müəllif gözə görünməyəni böyütməklə, hədsiz miqyasını kiçiltməklə tədqiqata cəlb edilməyə yarayan modeli, sanki ovcunda saxlamaqla onu kənardan idarə edir.

Fərdi üsluba malik olmayan kinorejissor isə hadisələrin labirintində, nəinki mövzu – problem əlaqələrini, sujet – fabula əlaqəsini, hətta ideyanı, ali məqsədi belə itirə bilir. Mövzu, janr müxtəlifliyi fərdi üslubsuz əsərə ilkinlik çaları versə də, struktur elementlərinin, basmaqəlibə çəvrilən peşə cəbbəxanasının təkrarını gizlətmək olmur. Beləliklə, bədiiliyin təməlini informasiya gerçəkliyi zəminində yaranan fərdi üslub müəllifin ətraf aləmə münasibətininmeye rına çevrilir.

Məlumdur ki, yaranışından mövcud nəzəri qanunların tətbiqini önə çəkən klassizmi formalaşdırın qədim yunan dramaturgiyasının prinsipləri demokratizm təməli üzərində formalasılır.

Azərbaycan dramaturgiyasının prinsipləri isə bir qədər fərqli xarakter daşıyır, özünəməxsus üslub qanunları üzərində formalasılır.

H.Seyidbəylinin “Kənd həkimi” povesti əsasında yazdığı “Qızmar günəş altında” ssenarisi (1957) istehsalat mövzusunu əks etdirən də, ziddiyətin təqdimatı baxımın-

dan dramaturji qanunlara cavab verir. Povestdə malyariya ilə mübarizə üçün şəhərdən kəndə gəlmış həkimin qabaqcıl koloxzcu qızla dialoqunu nəzərdən keçirək:

“Mən yoldaş Stalinin sözü ilə buraya gəlmişəm.

Qız birdən dayandı:

– Necə? O özü sizi bura göndərib?

– Yox, Stalin yoldaş deyib ki, biz buranı ölkəmizin ikinci subtropik bazasına çevirək”.

“Ziddiyyətsizlik nəzəriyyəsi”ni nümayiş etdirən povest dövrünün sənət qanunlarını əks etdirməklə yanaşı, avtoritar rejimin mifləşdirmə siyasetini əyani şəkildə göstərir. Ssenaridə isə mühafizəkarlıqla təqdim olunmuş ziddiyyət obrazlar arasında deyil, obrazlarla təbiət arasında baş verir. Əsas dramaturji hadisənin ziddiyyəti plantasiyalar salmış kolxozçuların su anbarının tikintisilə məşğul olduqları vaxtda çayın suyunun quruması ilə bağlıdır. Eldarın çayın quruma səbəbini öyrənmək üçün sildirim qayalara tərəf üz qoyması ilə əsas qəhrəman təqdim olunur. Onun sevgilisi Nərminə ilə dialoqunda əvvəl çoban, indi ferma müdürü olan Eldarın kolxoz sədri olacağı aydınlaşır. Bununla da antiqəhrəmanla – indiki kolxoz sədri ilə gələcək ziddiyyətə söz vasitəsilə işarə vurulur. Eldarın iş qayılarına görə sevgilisini unuda bilməyəcəyinin ehtimalı ictimai qəhrəmanı təqdim edir. Səsli kinonun dialoqdan əlavə musiqi imkanları da, mexaniki şəkildə inkişaf etdirildiyindən qəhrəmanın sevgilisinə qoşduğu mahnını oxuması, mahnının fonunda kənd mənzərələrinin bir-birini əvəz etməsi ziddiyyətin dramaturji inkişafını ləngidir. Yalnız Nərminənin dağlara qalxmanın qorxulu olduğu barədə

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	3
Kino dilinin üslub problemləri haqqında	13
Azərbaycan kinosunda tələffüz üslubları	35
Kino dili və ədəbi danışq üslubu	48
Azərbaycan kinosunun publisistik, bədii və elmi üslubla əlaqəsi	55
Kino dilinin üslubi mövqeyi	66
Kino dilində bəzi qrammatik formaların üslubi mövqeyi	80
Mövzu, janr və üslub	87
Kino dilində ədəbi tələffüz normaları	89
Kino dilində sözün üslubi və semantik izahı	97
C.Cabbarlı dilinin sadəliyi və üslubi xüsusiyyətləri	114
Kino dilinin yaranmasında C.Cabbarlı mərhələsi	127
Molla Pənah Vaqif haqqında çəkilmiş filmlərin dil, üslub xüsusiyyətləri	135
“Nəsimi” bədii filminin dilinin üslubi və semantik xüsusiyyətləri	153
“Qəzəlxan” bədii filminin dilində frazeoloji ifadələr və yaxud onların komponentlərində yeni söz	166
Cavid ömrü bədii filminin dili	178
“O olmasın, bu olsun” bədii filminin dil və üslub xüsusiyyətləri	218
“Arşın mal alan” bədii filmin dil-üslub xüsusiyyətləri haqqında	252
“Nizami” bədii filminin dil və üslubu	289
Kino dilinin bəzi qrammatik xüsusiyyətləri	308
Kino dilində əsas qrammatik tələblər barədə	315
İstifadə olunmuş ədəbiyyat	329

“Elm və təhsil” nəşriyyatının direktoru:
İNAL MƏMMƏDLİ

Dizayner: Zahid Məmmədov
Texniki redaktor: Rövşanə Nizamiqızı

Çapa imzalanmış 19.09.2023
Şərti çap vərəqi 21. Sifariş № 268
Kağız formatı 60x84 1/16. Tiraj 500

Kitab “Elm və təhsil” nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində nəşr olunmuşdur.

E-mail: elm.ve.tehsil@mail.ru
Tel: 497-16-32; 050-311-41-89
Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev 8 /4